

І.В. Жиглей, д.е.н., проф.
Є.Б. Коцюбинська, к.е.н., доц.
О.Б. Сивак, к.е.н.

Державний університет «Житомирська політехніка»

Підприємництво як форма соціально-економічної адаптації учасників бойових дій: шляхи та джерела фінансування

Однією з вагомих проблем сучасного українського суспільства, яка все більше загострюється з року в рік, є зростання кількості осіб, які брали участь у військовому конфлікті на Сході України (учасників бойових дій). Частина з них залишилася служити в лавах Збройних сил України, забезпечивши тим самим себе та свої сім'ї засобами для існування; інша частина – військовослужбовці, які за станом здоров'я були змушені залишити військову службу; а також ряд учасників бойових дій, які були тимчасово призвані до лав української армії для захисту України та повернулися після цього до свого цивільного життя. Незалежно від категорії, кожна з груп потребує психологічної адаптації та допомоги. Проте військовослужбовці, які за станом здоров'я були змушені залишити військову службу, потребують ще й соціально-економічної адаптації внаслідок того, що вони в більшості своїй мають лише військову освіту, досвід, а в цивільній сфері відчувають свою неспроможність. Враховуючи зазначене вище, метою статті є пошук ефективних шляхів соціально-економічної адаптації військовослужбовців, які брали участь у бойових конфліктах у довгостроковій перспективі, та джерел для фінансування відповідних заходів як з боку держави, так і з боку бізнесу. Зокрема, одним із таких шляхів є сприяння започаткуванню власної справи учасникам АТО/ООС. З боку бюджету на ці заходи можуть бути використані кошти, які надходять у вигляді військового збору, який наразі не має спеціального призначення і, відповідно, не можуть бути проконтрольовані напрями його використання. Окрім того, доцільним вбачається надання податкових «канікул», спрощення податків та надання пільг новоствореним підприємствам. З боку бізнесу можна розраховувати на інформаційно-консультаційну підтримку, але вона може бути дієвою за умови скоординованих та узгоджених дій як на національному, так і на регіональному рівнях, залучення до такої підтримки представників бізнесу на умовах державно-приватного партнерства.

Ключові слова: учасники АТО (антитерористичної операції)/ООС (операції об'єднаних сил); соціально-економічна адаптація; бюджет; підприємництво.

Актуальність теми. З початку військового конфлікту на Сході України у 2014 р. станом на червень 2019 р., за даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції [6], статус учасника бойових дій надано 369 294 особам. За даними спеціалізованого формування Житомирського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді «Центр соціальної допомоги учасникам АТО/ООС та їх сім'ям станом на 2018 р. в Житомирі на обліку перебуває 2820 учасників АТО/ООС, з них: 2139 сімей учасників АТО/ООС, в них дітей 2562; 193 учасники АТО/ООС, які мають інвалідність I, II, III груп, в них дітей 317; 54 сім'ї полеглих героїв, у яких виховується 52 дітей (з них неповнолітніх – 48); 21 сім'я померлих внаслідок отриманих поранень, травм; 6 Героїв України (1 посмертно); 9 Народних Героїв України (7 посмертно).

Внаслідок конфлікту виникла така категорія осіб як учасники АТО/ООС. Зазначена категорія є особливою, оскільки воїни, які повернулися з АТО/ООС, пережили та продовжують переживати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), подоланням якого мають займатися не лише психотерапевти, психологи та військові спеціалісти, але й ті, кого воїни захищали.

Така адаптація потребує суттєвого державного фінансування. Порівняно з минулими роками останнім часом збільшуються номінальні показники доходів населення, доходів державного бюджету і, відповідно, зростає валовий внутрішній продукт (ВВП), але реально більшість громадян не відчуває покращення. В 2018 р. українці заплатили на 158,1 млрд грн більше податків, ніж в 2017 р. З отриманих доходів до державного бюджету населення віддає податок з доходів фізичних осіб у розмірі 18 %, а також військовий збір – 1,5 %. За рахунок таких зарахувань державна казна поповнилася у 2018 р. на 229,9 млрд грн, це більше, ніж у 2017 р. на 23,8 %. Військовий збір був уведений тимчасово в серпні 2014 р. з метою додаткового фінансування армії внаслідок ведення АТО. Цей тимчасовий період триває досі, а специфіка військового збору полягає в тому, що він зараховується до загального фонду державного бюджету, і, відповідно, прослідкувати його цільове використання не є можливим. В цілому з серпня 2014 р. і до кінця 2018 р. українці сплатили державі військового збору на суму 56,9 млрд грн [13].

Проблема соціально-економічної адаптації ветеранів війни – учасників бойових дій особливо актуальна сьогодні, коли триває операція об'єднаних сил, що проводиться Збройними силами та іншими військовими формуваннями України на території Донецької і Луганської областей, під час якої вже загинуло, отримало поранення і стали інвалідами значна кількість військовослужбовців. Масштабність цього явища у межах українського суспільства вимагає активного сприяння соціально-економічній адаптації ветеранів війни – учасників бойових дій усім суспільством, а суспільство має право отримати інформацію, куди і в якому обсязі було спрямовано кошти, сплачені ним у вигляді податків та зборів, особливо такого вузько спрямованого призначення, як військовий збір.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор. Зокрема, різні аспекти адаптації ветеранів війни – учасників бойових дій в своїх публікаціях розглядали такі автори, як О.Бедратенко [1], Д.Куклін [7], О.Ліпиріди [8], М.Матяш [9], А.Свинчук [12]. Проблеми бухгалтерського обліку наслідків бойових дій та окупації державних територій розглядалися в працях О.С. Горая [3–5], Д.О. Грицишена [5]. Питання трансформації соціальної відповідальності бізнесу в умовах гібридної війни в своїх працях розкриває група науковців Державного університету «Житомирська політехніка», зокрема, І.М. Вигівська, І.В. Жиглей, Д.М. Захаров, С.В. Кучер, С.Ф. Легенчук, Д.Л. Лозинський, О.Б. Сивак, Г.Ю. Хоменко [2].

Метою статті є пошук ефективних шляхів соціально-економічної адаптації військовослужбовців, які брали участь у бойових конфліктах у довгостроковій перспективі та джерел для фінансування відповідних заходів як з боку держави, так і з боку бізнесу.

Викладення основного матеріалу. На сьогоднішній день на законодавчому рівні держава гарантує учасникам АТО/ООС соціальний захист у всіх сферах, а саме: медична, житлово-комунальна, грошова допомога, трудова та ін. Однак, незважаючи на існування в Україні державних програм та системи пільг, що спрямовані на підтримку ветеранів, на шляху їх реалізації стоїть низка перешкод: бюрократичні бар'єри, недостатнє фінансування, відсутність широкого розповсюдження інформації про можливості, які є у ветеранів АТО/ООС тощо. Крім того, кількість осіб, які потребують допомоги, надзвичайно велика.

Держава на належному рівні цьому уваги не приділяє, часто допомога, що надається, є формальністю. Майже ніхто з бійців не визнає, що йому потрібна допомога. Тому головне завдання державних інститутів у цьому випадку надзвичайно чутливо поставитися до проблем ветеранів війни – учасників бойових дій і ненав'язливо підвести до згоди прийняти соціально-економічну допомогу. Вирішення цих проблем є питанням національної безпеки країни.

На думку експертів, стан соціальної адаптації військовослужбовців в Україні на сьогодні характеризується низкою негативних рис [11].

1. Теорія питання розмита, ґрунтовних соціальних досліджень та узагальнень цей напрям, на жаль, не отримав. Існуючі технології окремими осередками діють в окремо взятих районах України і використовуються лише окремим суб'єктами. Узагальнена всеукраїнська модель соціальної адаптації зупинилася у своєму розвитку на десятиріччя.

2. Законодавча і нормативно-правова база соціальної адаптації відсутня, до реалій і запитів сьогодення не адаптована і фактично не лише перетворилася на гальма в її розвитку, а й створює передумови для корупції і розкрадання коштів.

3. Фінансові механізми недосконалі, елементи системи існують лише за рахунок міжнародної допомоги, використання бюджетних призначень наразі неможливе.

4. Загальне адміністрування системи відсутнє, жоден центральний орган виконавчої влади не бере на себе відповідальності за організацію соціальної адаптації в цілому.

Участь у бойових діях загально визнано вважається стресовим чинником найвищої міри інтенсивності. Тому проблеми збереження здоров'я і працездатності ветеранів війни – учасників бойових дій, зокрема учасників АТО/ООС та питання можливостей держави щодо їх вирішення залишаються актуальними та потребують наукового аналізу, що й обумовило актуальність нашого дослідження.

За даними Міністерства оборони США, тільки 57 % людей, які пройшли через військові дії, можуть далі нормально продовжувати службу. І справа тут не лише у фізичних пораненнях – більшість з них не готові до нової війни психологічно. Але і до мирного життя їх дуже складно адаптувати. Зараз США поступово намагаються згладити протиріччя колишніх солдатів, які виникають у повсякденному буденному мирному житті. На думку професора М.Фрідмана з Національного центру по боротьбі з посттравматичним синдромом, ветерани – абсолютно нормальні люди, які ще можуть принести користь економіці країни, але тільки якщо їм дати роботу і соціалізувати, а не висловлювати лише співчуття [1, 7, 8, 14]. Вони неймовірно сильні і мають безцінний досвід. І впоратися зі своїми переживаннями можуть тільки вони самі, ніхто за них зробити це не в змозі [9, 10].

Достатньо вагомо впливає на посттравматичну реабілітацію ветеранів навчання та зайняття або організація власної справи, що створює умови великої завантаженості і максимальної напруги з орієнтацією на результат та успіх.

Багато людей, які пройшли бойові дії, мають бажання кардинально змінити своє життя замість того, щоб повернутися до старого. Їм необхідна допомога у наданні нових можливостей – це важлива частина адаптації.

Соціально-економічна адаптація може відбуватися у таких формах:

1) традиційне працевлаштування (повернення на попереднє місце роботи або ж робота за наймом на іншому місці)¹;

2) соціальне підприємництво (діяльність, результати якої спрямовані на певну соціальну групу або вирішення певних проблем)² [12];

3) започаткування власного бізнесу.

У західній практиці (зокрема, американській), вкрай актуальними є програми, що стимулюють відкриття власної справи для ветеранів або навчання для цього.

У серпні 2017 р. в США налічувалося близько 20,5 млн ветеранів, майже 75 % ветеранів проходили службу під час військових конфліктів. Близько 50 % ветеранів належать до працездатного населення (6,4 % від загальної кількості працездатного населення країни). Тому проблема їх соціально-економічної адаптації, зокрема, через створення та ведення власної справи у Сполучених Штатах, є важливим питанням повернення до цивільного життя. При цьому близько 12 % загальної кількості американських ветеранів вже мають власний бізнес. Окрім цього, 25 % воїнів, які служили в Іраку та Афганістані, висловили бажання започаткувати свою власну справу [8].

Освітні ініціативи у сфері підприємництва також підтримує Міністерство ветеранів США, яке оплачує навчальні курси, запропоновані Центром розвитку малого бізнесу (SBDC) зі створення бізнес-планів, підтримки експорту та імпорту, допомоги з аналізом ринку тощо [8].

Відповідно до американського законодавства військові пенсіонери мають істотні податкові пільги. Всі виплати, які одержуються пенсіонерами від Міністерства ветеранів, звільняються від сплати податку на доходи фізичних осіб. До цих виплат належать: допомога для отримання освіти, підвищення кваліфікації, гранти, продовольчі виплати та пенсії по інвалідності.

Продовження російської агресії на Сході України призводить до подальшого збільшення кількості демобілізованих бійців. В Україні вже сформувалася ціла соціальна каста, яка потребує психологічної реабілітації та соціально-економічної адаптації, що потребує поєднання зусиль влади, бізнесу, громадськості й самих ветеранів АТО/ООС з метою мобілізації обмежених ресурсів та максимального врахування інтересів усіх заінтересованих сторін щодо створення сприятливих умов для успішного повернення ветеранів до цивільного життя.

Створення власного бізнесу ветеранами може бути ефективним інструментом їх адаптації. І перше питання, яке потрібно вирішити в цьому напрямі – це розробка та формування освітніх програм спільними зусиллями громадськості, бізнесу та держави щодо ведення підприємницької діяльності ветеранами АТО/ООС [8].

На національному рівні досі не ухвалено жодного нормативно-правового акта, який би стосувався безпосередньо соціально-економічної адаптації. На регіональному рівні сьогодні вже є приклади розробки та реалізації стратегічних документів, спрямованих на розвиток підприємницьких ініціатив ветеранів АТО/ООС (Тернопільська, Львівська, Миколаївська, Київська області).

Серед перешкод для заснування власного бізнесу основними є: відсутність фінансів для здійснення першого капіталовкладення, а також складнощі в пошуку клієнтської бази та ринків збуту, що заважає планувати масштаби діяльності, несприятливий вплив зовнішнього середовища, зокрема, на нестабільність державної економіки. Однією з перешкод є також високий рівень податкових навантажень, обтяжливе податкове адміністрування, значний регуляторний тиск, постійні зміни.

Одним зі шляхів сприяння соціально-економічній адаптації ветеранів війни – учасників бойових дій у розрізі створення та ведення власного бізнесу зазначеною категорією осіб є надання податкових «канікул», спрощення податків та надання пільг новоствореним підприємствам.

Питання надання будь-яких пільг ветеранам війни – учасникам бойових дій при веденні бізнесу має бути ретельно пророблено для того, щоб забезпечити максимально ефективне використання відповідних коштів та уникнути можливих зловживань. Говорячи про пільги для «бізнесу ветеранів АТО/ООС», важливо чітко розуміти, про що саме йдеться: про бізнес, який створений ветеранами (ветерани-власники бізнесу); про бізнес, який управляється ветеранами (ветерани-менеджери) або ж про бізнес, на якому ветерани є найманою робочою силою (ветерани-наймані працівники).

¹ Стаття 119 Кодексу законів про працю України гарантує право на збереження робочого місця під час мобілізації.

² У випадку ветеранів АТО, мова йде про діяльність організацій, створених задля забезпечення колишніх військових робочими місцями. Вони переважно функціонують у сфері послуг або ж дрібного виробництва в традиційних для країни чи регіону секторах. Такі організації, в більшості випадків, є дотаційними (особливо на початку свого існування), але з часом можуть виходити на самоокупність та ставати прибутковими. Цей шлях можуть реалізувати країни з високим рівнем розвитку економіки, які мають змогу використовувати дотаційні механізми, не створюючи при цьому невиправданого тиску на бюджет

Інформаційно-консультаційна підтримка є надзвичайно важливою для ветеранів війни – учасників бойових дій. Водночас така діяльність має бути скоординована та узгоджена як на національному, так і на регіональному рівнях, щоб уникнути дублювання зусиль в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Залучення до такої підтримки представників бізнесу на умовах державно-приватного партнерства дозволить досягти кращого ефекту та сприятиме розвитку підприємницьких ініціатив.

Зокрема, фінансування таких заходів частково могло би бути здійснено за рахунок введеного в 2014 р. військового збору. Але тут є певні підводні камені: цей податок, не дивлячись на його очевидну назву, не має цільового призначення. Тобто ці кошти не йдуть до спеціального фонду, наприклад, на оборону і забезпечення потреб армії. Цей податок надходить до загального фонду державного бюджету, а потім кошти розподіляються на різні цілі, в тому числі можуть йти на охорону здоров'я, освіту, або на утримання апарату Верховної Ради, на будь-які потреби. Як наслідок – військовий збір потрібно розглядати виключно в контексті його фіскальної функції. А вона, на даний момент, полягає у збільшенні податку з доходів фізичних осіб. На момент його введення податок був 15 %, потім збільшився до 18 %, а також було введено 1,5 % військового збору. Таким чином, зараз ставка податку з доходів фізичних осіб становить 19,5 %. Таким чином, п'ята частина доходів громадян вилучається. Україна знаходиться за показником податкового навантаження на доходи якраз в середині показників країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку. Але питання в тому, чи може наша країна собі це дозволити. Нам потрібно посилено розвивати внутрішній попит, тому необхідно знижувати навантаження на заробітну плату, а не навпаки [15].

Деякі країни раніше вдавалися до введення військового податку. Але, як правило, в таких випадках застосовувалася прогресивна шкала оподаткування, причому податок зобов'язували платити переважно заможних громадян. Український уряд зобов'язав громадян до «рівних внесків» для всіх. В умовах війни на Сході України, падіння національної валюти та інфляції продовження дії військового збору на три роки мало ухвалюватися разом з диференційованою системою збору залежно від обсягу доходу громадян, а не на загальних умовах, крім того, потрібно враховувати, що багатомільярдна частина фонду оплати праці перебуває «в тіні». Отже, ніякі внески з неофіційних зарплат не стягуються. Тому оперативні кроки уряду щодо детінізації заробітних плат, якщо такі будуть реалізовані, могли б збільшити обсяг надходжень на потреби військових [16].

В Україні сьогодні є позитивні приклади розробки та реалізації стратегічних документів, присвячених підтримці підприємницьких ініціатив ветеранів АТО (Стратегія розвитку малого й середнього підприємництва Тернопільської області на період до 2020 року, Дорожні карти розвитку МСП серед учасників АТО), але вони поки що мають епізодичний характер. Послідовна розробка та імплементація аналогічних документів на регіональному рівні сприятиме заснуванню власного бізнесу ветеранами АТО.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, соціально-економічна адаптація військовослужбовців, які брали участь у бойових конфліктах і пошук ефективних шляхів її реалізації займають сьогодні одне з центральних місць серед наукових проблем, що досліджуються вітчизняними та зарубіжними авторами. Відновлення працездатності, поліпшення матеріального становища та психологічного здоров'я ветеранів на сьогодні має пріоритетний характер.

Особливо актуальним у вирішенні зазначеної проблеми є практичне втілення поради Конфуція, якій вже понад три тисячі років, яка передбачає допомогу «не рибою, а вудкою». Відкриття власної справи саме те, що могло б допомогти ветеранам бойових дій. Психологи зазначають, що вони мають величезний потенціал для успішного ведення власної справи, оскільки мають навички швидшого реагування на змінені обставини, а також в них більша готовність ризикувати. Відповідно, вони більш відкриті до інновацій в бізнесі, ніж люди без такого досвіду.

Підприємства України можуть активно сприяти підтримці ветеранів війни – учасників бойових дій у підприємницьких ініціативах, реалізуючи принцип Конфуція шляхом організації тренінгів щодо створення власного бізнесу, допомоги в написанні бізнес-планів, допомоги з фінансовим плануванням; допомоги з пошуком джерел фінансування та ін.

Сучасний стан державної допомоги ветеранам АТО є незадовільним, адже більшість заходів лише нормативно передбачено, проте, насправді, вони не є доступними. З початку 2015 р. було прийнято суттєву кількість законодавчих актів щодо різних форм реабілітації учасників АТО – кожен з них прописував, що має бути зроблено, але жоден не визначав у який спосіб.

Одним із джерел фінансування може стати військовий збір. Але для цього необхідно зараховувати цей збір до спеціального фонду державного бюджету, із зазначенням напрямів його використання, які можуть бути проконтрольовані.

Надані пропозиції є важливим шляхом соціально-економічної адаптації ветеранів війни – учасників бойових дій у довгостроковій перспективі, враховуючи те, що війна на Сході України та проведення антитерористичної операції загострило проблему соціально-економічної адаптації не лише ветеранів, але й військовослужбовців в цілому. Досвід, що сьогодні напрацьовується для підтримки ветеранів АТО, які

повертаються до цивільного життя, згодом може використовуватися для адаптації військових, що звільняються в запас із лав ЗСУ та інших структур. Система підтримки ветеранів, яка формується в Україні, потребує синергії зусиль держави та суспільства у сфері вирішення проблеми соціально-економічної адаптації ветеранів у довгостроковій перспективі.

Список використаної літератури:

1. *Бедратенко О.* Від рядового до доктора наук – як США створюють найкращу армію світу / *О.Бедратенко* // Голос Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://veterano.com.ua/novini/6966-vid-ryadovogo-do-doktora-nauk-yak-sshastvoryuyut-najkrashchu-armiyu-svitu>.
2. Бухгалтерські наукові дослідження в ЖДТУ : монографія / за заг. ред. [із передм.] *І.В. Жиглей, С.Ф. Легенчука*. – Житомир : ЖДТУ, 2018. – Т. 5. – 200 с.
3. *Горай О.С.* Ідентифікація наслідків бойових дій та окупації державних територій в бухгалтерському обліку / *О.С. Горай* // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : Міжнародний збірник наукових праць. – Житомир : ЖДТУ, 2017. – Вип. 3 (38). – С. 21–31.
4. *Горай О.С.* Розвиток наукових досліджень з проблем бухгалтерського обліку наслідків бойових дій та окупації державних територій / *О.С. Горай* // Вісник ЖДТУ / Серія : Економічні науки. – 2017. – № 4 (82). – С. 14–17
5. *Грицишен Д.О.* Бухгалтерська оцінка наслідків бойових дій та окупації державних територій / *Д.О. Грицишен, С.Г. Бевзенко, О.С. Горай* // Вісник ЖДТУ / Серія : Економічні науки. – 2018. – № 1 (83). – С. 27–39.
6. Інформація щодо надання статусу учасника бойових дій / Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovykh-dij.html>.
7. *Куклін Д.* Війна з собою / *Д.Куклін* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/vijna-iz-soboyu.html>.
8. *Ліпиріди О.* Бізнес-освіта для ветеранів АТО. Зарубіжний досвід / *О.Ліпиріди* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/mnenie/biznes-osvita-dlia-veteraniv-ato-zakhidnyi-dosvid-11942555.html>.
9. *Матяш М.М.* Український синдром: особливості посттравматичного стресового розладу в учасників антитерористичної операції / *М.М. Матяш, Л.І. Худенко* // Український медичний часопис: актуальні питання клінічної практики. – 2014. – № 6 (104) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/article/81802/ukrainskij-sindrom-osoblivosti-posttravma-tichnogo-stresovogorozladu-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operacii>.
10. Ми пережили: техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей / Психологічна кризова служба ГО «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій» ; За наук. ред. *Г.Циганенко*. – К. : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – 200 с.
11. *Сасько О.* Відверто та об'єктивно щодо адаптації військовослужбовців, звільнених в запас / *О.Сасько* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://defence-ua.com/index.php/statti/1093-vidverto-ta-obyektivno-shchodo-adaptatsiyi-viyskovosluzhbovtiv-zvilnennykh-v-zapas>.
12. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін : посібник / *А.А. Свинчук, А.О. Корнецький, М.А. Гончарова та ін.* – К. : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. – 188 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpryyemnytstvo_pidruchnyk.pdf.
13. Скрытые налоги и тайна военного сбора. За что мы платим государству // Вести. – 2019. – 7 февраля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vesti-ukr.com/strana/324141-skrytye-nalohi-i-tajna-voennoho-sbora-za-chto-my-platim-hosudarstvu>.
14. Україні на заздрість: Як в США реабілітують ветеранів. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://korrespondent.net/world/3482506-ukraїne-na-zavyst-kak-v-ssha-reabylytuuyut-veteranov>.
15. *Черная Н.* Игра в наперстки: незаконный постоянный временный бессрочный военный сбор / *Н.Черная* // УНІАН. – 2018. – 3 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.net/war/10103717-igra-v-naperstki-nezakonnyu-postoyannyyu-vremennyyu-bessrochnyyu-voennyyu-sbor.html>.
16. *Шапранский Р.* Налог на войну: за чей счет живет украинская армия / *Р.Шапранский* // Апостроф. – 2015. – 7 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/article/economy/budget/2015-05-07/naloga-na-voynu-za-chey-schet-jivet-ukrainskaya-armiya/1675>.

References:

1. Bedratenko, O., «Vid riadovoho do doktora nauk – yak SSHa stvorjuyut najkrashchu armiju svitu», *Holos Ameryky*, [Online], available at: <http://veterano.com.ua/novini/6966-vid-ryadovogo-do-doktora-nauk-yak-sshastvoryuyut-najkrashchu-armiyu-svitu>
2. Zhyhlej, I.V. and. Lehenchuk, S.F. (ed.) (2018), *Bukhhalterski naukovy doslidzhennja v ZhDTU*, monohrafija, ZhDTU, Zhytomyr, Vol. 5, 200 p.
3. Horaj, O.S. (2017), «Identyfikatsija naslidkiv bojovykh dij ta okupatsii derzhavnykh terytorii v bukhhalterskomu obliku», *Problemy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontrolju i analizu*, Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prats, No. 3 (38), pp. 21–31.
4. Horaj, O.S. (2017), «Rozvytok naukovykh doslidzen z problem bukhhalterskoho obliku naslidkiv bojovykh dij ta okupatsii derzhavnykh terytorij», *Visnyk ZhDTU, Serija Ekonomichni nauky*, No. 4 (82), pp. 14–17.

5. Grytsyshen, D.O. (2018), «Bukhhalterska otsinka naslidkiv bojovykh dij ta okupatsii derzhavnykh terytorij», *Visnyk ZhDTU, Serija ekonomichni nauky*, No. 1 (83), pp. 27–39.
6. Derzhavna sluzhba Ukrainy u spravah veteraniv vijny ta uchasnykh antyterrorystychnoi operatsii (2019), *Informatsiya shchodo nadannja statusu uchasnyka bojovykh dij*, [Online], available at: <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannja-statusu-uchasnyka-bojovykh-dij.html>
7. Kuklin, D., *Vijna z soboju*, [Online], available at: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/vijna-iz-soboyu.html>
8. Lipiridi, O., «Biznes-osvita dlia veteraniv ATO. Zarubizhnyi dosvid», [Online], available at: <https://ua.112.ua/mnenie/biznes-osvita-dlia-veteraniv-ato-zakhidnyi-dosvid-119425555.html>
9. Matiash, M.M. (2014), «Ukrainskyi syndrom: osoblyvosti posttravmatychnoho stresovoho rozladu v uchasnykh antyterrorystychnoi operatsii», *Ukrainskyi medychnyi chasopys: aktualni pytannja klinichnoi praktyky*, No. 6 (104), [Online], available at: <http://www.umj.com.ua/article/81802/ukrainskij-sindrom-osoblyvosti-posttravma-tichnogo-stresovogorozladu-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operacii>
10. «My perezhlyly: tekhniki vidnovliuvannja dlja simei, viiskovykh, tsyvilnykh ta ditei», *Psychologichna kryzova sluzhba HO «Ukrainska asotsiatsija fahivtsiv z podolannja naslidkiv psyhotravmujuchyh podii»*, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psyholohii NAPP Ukrainy, 200 p.
11. Sas'ko, O., «Vidverto ta objektyvno shchodo adaptatsii viiskovosluzhbovtiv, zvilnenykh v zapas», [Online], available at: <https://defence-ua.com/index.php/statti/1093-vidverto-ta-obyektyvno-shchodo-adaptatsiyi-viiskovosluzhbovtiv-zvilnenykh-v-zapas>
12. Svyynchuk, A.A. (2017), *Sotsialne pidpryjemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin*, TOV «PIDPRYJEMSTVO «VI EN EI», K., 188 p., [Online], available at: http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpryjemnytstvo_pidruchnyk.pdf
13. «Skrytye nalogi i tajna voennogo sbora. Za chto my platim gosudarstvu» (2019), *Vesti*, [Online], available at: <https://vesti-ukr.com/strana/324141-skrytye-nalohi-i-tajna-voennogo-sbora-za-chto-my-platim-hosudarstvu>
14. Ukrai'ni na zazdrist: Yak v SShA reabilitujut veteraniv (2015), [Online], available at: <https://korrespondent.net/world/3482506-ukrayne-na-zavyst-kak-v-ssh-a-reabylytyruuit-veteranov>
15. Chernaya, N. (2018), «Igra v naperstki: nezakonnij postoyannyj vremennyj bessrochnyj voennyj sbor», *UNIAN*, [Online], available at: <https://www.unian.net/war/10103717-igra-v-naperstki-nezakonnij-postoyannyj-vremennyj-bessrochnyj-voennyj-sbor.html>
16. Shapravskii, R. (2015), «Nalog na vojnu: za chej schet zhivet ukrainskaya armiya», *Apostrof*, [Online], available at: <https://apostrophe.ua/article/economy/budget/2015-05-07/nalog-na-voynu-za-chej-schet-zhivet-ukrainskaya-armiya/1675>

Жиглей Ірина Вікторівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Державного університету «Житомирська політехніка».

Наукові інтереси:

- бухгалтерський облік соціально відповідальної діяльності суб'єктів господарювання;
- розвиток теорії і методології бухгалтерського обліку в умовах гібридної війни;
- облік зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Коцюбинська Євгенія Броніславівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Державного університету «Житомирська політехніка».

Наукові інтереси:

- проблеми теорії та практики бюджету та бюджетного менеджменту.

Сивак Олена Борисівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики Державного університету «Житомирська політехніка».

Наукові інтереси:

- бухгалтерський облік соціально відповідальної діяльності суб'єктів господарювання в умовах гібридної війни.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2019